

Posudek oponenta disertační práce Pavla Kubaníka
“Jazyk a socializace ve dvou romských komunitách”
předkládané v roce 2019 na Katedře středoevropských studií

I. Stručná charakteristika práce

Práce analyzuje, propojuje a do určité míry i porovnává procesy jazykové socializace romských dětí ve dvou prostředích – slovenská osada Gav a komunita v Praze. Hlavní část je věnována slovenské osadě. Autor se zabývá otázkou socializace v rámci určitých žánrů (např. tzv. „vyhazování“, škádlení, „pobízení k asertivitě“, nebo vyjádření afektu) a komunikačních stylů a analyzuje sociální proces osvojování jazykových a komunikačních dovedností v romštině a slovenštině (a v poslední části i v češtině), včetně otázek sociální kontroly ze strany komunity. Autor vychází z koncepcí jazykové socializace pocházejících z lingvistické antropologie (Schieffelin, Ochs, Kulick, Kroskirty, Duranti aj.) i sociolingvistiky (Ferguson, Garrett, Hymes aj.) Při analýze nahraných hovorů je inspirován také konverzační analýzou a symbolickým interakcionismem.

II. Stručné celkové zhodnocení práce

Práce představuje velice inovativní, ba průkopnické dílo v českém jazykovědném prostoru. I přes autorem deklarované nedostatky představuje důkladnou lingvisticko-etnografickou sondu do komunikačního a metakomunikačního chování v jedné osadě, ale i v okolních školách a v Praze.

III. Podrobné zhodnocení práce a jejích jednotlivých aspektů

1. Struktura argumentace.

Práce je jasně a srozumitelně strukturovaná. Autor neklade žádné výzkumné otázky a nestanovuje žádné hypotézy. Vzhledem k charakteru práce musím předpokládat, že tak činí záměrně. Přestože je práce, jak autor tvrdí, spíše souborem dílčích studií, vytváří koherentní celek. Navíc je zajímavým a čtivým způsobem prokládána anekdotami z terénu (obvykle na začátku kapitoly), které velice dobře ilustrují fenomén, o kterém se ve zbytku kapitoly píše. Následuje krátká analýza anekdoty, poznatky z literatury a samotné příklady s analýzou.

Na vhodných místech jsou poskytovány relevantní informace: demografická data, jazyky, které se používají (dle fishmanovské sociologie jazyka – kdo mluví jakým jazykem s kým, kde, kdy a proč), a popis komunikačních sítí. Důkladný popis rolí různých příbuzných a jiných členů osady při výchově dětí různého věku poskytuje dobrý základ pro čtenáře neseznámeného se životem v osadě, tak aby lépe pochopil komunikační situace, které se pak analyzují.

„Příběh“ socializace v Gavu a následné akvizice slovenštiny přirozeně plyne a pokračuje v jiném prostoru, v Praze, kde žije rodina, jejíž část migrovala z okolí Gavu. V případě této rodiny lze jasně pozorovat proces jazykového posunu, jinými slovy proces socializace spíše do češtiny než do romštiny a následné nižší kompetence v romštině ve druhé generaci. Do popisu tohoto posunu je relevantně integrován i přístup, který pracuje s jeho mimojazykovými motivacemi, zejména ekonomickými, což reflektuje současný trend v sociolingvistice usouvztažňovat otázky osvojování a užívání jazyka s ekonomickými podmínkami, které ovlivňuje pohyb lidí i jejich kolektivní výběr jazyka (viz např. frázi heslo „odchod za lepším“).

V poslední kapitole práce se autor vrací k univerzálním tématům která propojují jednotlivé kapitoly: indexikalita, důležitost interakčního přístupu a pohled na děti jako na aktéry. Tato témata dělají práci nejen romistickou, ale širše sociolingvistickou, resp. lingvistickoantropologickou a představují závěr, který zároveň vybízí k dalšímu bádání.

2. *Formální úroveň práce*

Po formální stránce je práce velice kvalitně zpracována. Samotný text je napsán čtivým a kultivovaným stylem. Transkripty jsou prezentovány přístupným způsobem, obzvláště pro čtenáře, kteří nejsou mluvčími romštiny – překlady a informace o transkripčních značkách se nachází na příslušných místech.

Text obsahuje jen pár drobných formálních nedopatření. Občas se v něm nachází překlep, např.:

Abstrakt – „nikou“

s. 25 – „konvezační analýzy“

s. 38 – „koomunikátu“, „umžňují“

s. 70 – „ve sronání“, „ranné prvky“, „ranných prvků“

Dále se vyskytují občasné chyby ve formátování.

Až na jednu výjimku je autor P. Garrett uveden chybně jako „Garret“.

V seznamu literatury:

- Chybí rok u Dřimal 2004.

- Kroskripty 2004 je uveden celým jménem.

3. *Práce s prameny či s materiálem*

Metodologie sběru materiálu je důkladně popsána. Čtenář získá představu o prostoru, ve kterém komunikace probíhá, a zároveň je dostatečně informován o autorových pobytech v něm během cca 14 let (z nichž přibližně rok a půl tvoří hlavní materiálový základ pro analýzu), které mu umožnily pozorovat vývoj rodin a komunikačních kompetencí tamějších dětí. Autor shromáždil velké množství dat – nahrávky, terénní poznámky i jiné materiály (např. rozhovory s učiteli ze spádové školy ve Valalu). Je obzvláště cenné, že videonahrávky umožnily zachytit multimodální stránku interakcí. Autor si je sám vědom potenciálních metodologických omezení. V druhé kapitole například uvádí, že výzkum proběhl během opakovaných kratších pobytů a ne při jednom či více dlouhodobých pobytech, a dále konstatuje, že nahrávky nebyly pořizovány v pravidelných intervalech (na rozdíl od většiny studií o jazykové socializaci). Poté uznává i další „odchylku“ od vzorových studií – nahrávky nepřepisoval spolu s nahrávanými osobami. Ale vzhledem k tomu, že všechny tyto informace uvádí, umožňuje čtenáři vnímat analýzy příkladů komplexněji.

Autor sám je často účastníkem komunikačních situací, které analyzuje, a má velmi dobré povědomí o své roli v nich, kterou pečlivě reflektuje. Popisuje svou vlastní socializaci v rámci komunity v Gavu (např. tím zahajuje celou práci) a zároveň porovnává odpozorované praktiky v osadě s těmi, které prožívá jako otec stejně starých dětí. Nahrané interakce, ve kterých na něho jakožto na kameramana účastníci často reagují, označuje autor za „poměrně přirozené“. Je velmi zajímavé sledovat, jak je i tak integrován do analyzovaných situací.

K zásluhám práce dále patří skutečnost, že autor dokázal výzkum rozumným způsobem tematicky vymezit a z těchto dat vybrat relevantní příklady. Autor poznamenává, že zkoumané děti pocházely

převážně z jedné rodiny, což relevantně vnímá jako omezení výzkumu z hlediska zobecnitelnosti, ale na druhou stranu tato volba umožnila vytvořit velice uchopitelné případovou studii ve které navíc lze sledovat vývoj. Zde musím jen poznamenat, že autorovi zřejmě dělalo potíže celou práci pojmenovat, protože výsledek je lehce matoucí – vyvolává dojem, že celá polovina práce (a ne pouze „post scriptum“) je věnována pražské komunitě.

Způsob analýzy je vhodně zvolen. Za každým příkladem následuje důkladná analýza ve stylu interakční sociolingvistiky. Analýzy jsou dobře zakotveny v poznacích ze sekundární literatury. Např. při popisu dětského registru se autor opírá o Fergusonovu a jeho taxonomii jazykových rysů (prozodie, fonologie, lexikum, syntax, diskurz). Dospívá pak k závěru, že dětský registr v Gavu je složen ze stejných „stavebních prvků“ jako dětské registry v jiných jazycích a používá se s některými výjimkami ve stejných komunikačních situacích (tj. nejen při mluvení na děti). Autor poskytuje tabulku lexikálních prvků gavského dětského registru, porovnává je s materiálem o dalších romských dětských registrech a zabývá se etymologií jednotlivých slov a přejímáním. Autor je pak správně opatrný ohledně zobecnitelnosti svých interpretací – pečlivě odlišuje potenciál zjištění od toho, co sám pozoroval v Gavu nebo v Praze a co ostatní badatelé pozorovali při jiných terénních výzkumech.

Co se týče literatury, zdá se, že autor čerpal ze všech nejrelevantnějších zdrojů v angličtině, češtině a slovenštině. Přesto by mě zajímalo, jaké studie o dětském registru romštiny existují např. v maďarštině, němčině a ruštině a jestli si je autor vědom potenciálních chybějících poznatků.

4. Vlastní přínos

Tato práce, jejímž jádrem je empirický výzkum teoreticky i metodologicky zakotvený v relevantně vybrané mezinárodní i české a slovenské literatuře, přináší mnoho nových zjištění. Např. popis dětského registru romštiny je cenným příspěvkem k málo probádané oblasti a zároveň je dokladem toho, že vnímání romštiny jako „stylově příliš nediferencovaného jazyka“, jak autor píše na s. 49, je mylné. Mezi dalšími zajímavými poznatky (alespoň pro mě) jsou následující: 1) analýza důvodů, proč některé koncepty nepatří do dětského registru v Gavu a 2) popis přechodu od funkcí slovenštiny, které si děti osvojují v Gavu, k funkcím, které potřebují ve škole (při využití modelu Barbary Rogoff), a to i při participaci rodičů, pomocí her, nebo pod vlivem jiných dětí. Ještě je také na místě poznamenat, že výzkum v Praze je vítaným příspěvkem k zatím bohužel příliš malému souboru studií o současné situaci romštiny na území České republiky.

K přínosům práce patří také její potenciální společenský dopad. Analýza velice zřetelně demonstruje bohatost jazykově socializačních procesů (hlavně) v romské osadě na Slovensku a šíři jazykových a komunikačních kompetencí tamních dětí při nástupu do školy. Jazyková socializace probíhá, ale je jiná než ta většinová, jak v kombinování jazykových variet, které děti užívají, tak v kompetencích v různých žánrech apod. Tato zjištění lze vnímat jako (alespoň částečné) vyvrácení častého postoje relevantních aktérů ve školství. Díky tomu práce funguje jako důležitý materiál na podporu zvýšení účasti bilingvních asistentů ve školách na Slovensku, kde se vzdělávají děti z romských osad. Autor nepřímou klade otázku pro širší debatu, která se týká nejen Slovenska a Romů, tj. či je povinnost socializovat děti v jazyce školství?

IV. Dotazy k obhajobě

1) Kdyby bylo možné formulovat výzkumné otázky či pracovní hypotézy v rámci tohoto výzkumu, jak by zněly?

2) Jedním z autorových zjištění je, že jazykově- a interakčněsocializační aktivity ve dvou studovaných romských rodinách probíhají navzdory společenskému očekávání normálně, což je v souladu se závěrem konverzačněanalytických studií. Analýzy tedy v určitém smyslu představují "culturally contexted conversation analysis" (Moerman 1988), velice obecně řečeno jde o mikroanalýzu interakcí v kombinaci s etnografií, hlavně se zúčastněným pozorováním. Do jaké míry by podle autora byly jeho transkripty (s náležitými překlady) analyzovatelné neúčastníky komunikačních událostí?

3) Případ pražské rodiny ukazuje, že se používání romštiny při komunikaci s dětmi omezuje na určité funkce, pak se rozšiřuje ve starším věku, což zpomaluje, ale nezastavuje proces jazykového posunu. Z výzkumu je patrné, že jazyková znalost není pro rodinu (obdobně jako pro mnohé jiné Romy) podmínkou pro vnímání vlastní romské identity (jeden z častých motivačních faktorů pro uchování jazyka). Otázka ztráty romštiny je proto tematizována spíš výzkumníky. Do jaké míry je potenciální ztráta jazyka relevantní pro samotné aktéry?

V. Závěr

Autor na s. 51 ve vztahu k popisu dětského registru konstatuje, že „Tento text tedy neobjevuje pro romistická studia nic zásadně nového.“ S tím nelze úplně souhlasit. Práce prokazuje naopak rozvoj romistických studií ve středoevropském kontextu. Často se totiž říká, že možnost provést kvalitní sociolingvistický výzkum hodně souvisí s úrovní již existujících popisů daného jazyka i dané společnosti. Tím, že autor mohl tento výzkum udělat a opírat se přitom o relevantní středoevropskou literaturu i o tu z větší vzdálenosti (např. využitím amerického lingvistickoantropologického rámce), svědčí o tom, že romistika je neustále se vyvíjející obor, ve kterém je ještě hodně neprozkoumaných oblastí a témat.

Přes uvedené drobné nedostatky mohu konstatovat, že předložená práce splňuje požadavky kladené na disertační práci, a proto ji doporučuji k obhajobě a předběžně ji klasifikuji jako *prospěl*. Dále se domnívám, že dosud nepublikované části práce si zaslouží brzké zveřejnění v odborných periodikách či knihách.

V Praze, 5. 6. 2019

Mgr. Tamah Sherman, Ph.D.